

NOI DATE DESPRE FAMILIA BANCHERULUI PARTENIE COSMA – DIRECTOR-EXECUTIV AL BĂNCII ALBINA DIN SIBIU (1885-1915)

Mihai D. Drecin*

Abstract: *This article looks at the family history of Partenie Cosma (born 1837 – died 1923), the manager of the „Albina” Bank in Sibiu between 1885 and 1915, paying particular attention to his wife Maria Roman (parents, brothers, and other relatives who were known as personalities of the Romanian nation) and the children from the two marriages. They are: Lucia, Minerva, Hortensia – married to Octavian Goga, Romulus, and Remus. Their educational training and professional development is analyzed according to the educational standards of the time among the political and cultural elite of the Austro-Hungarian society. The article also shows the different fates of Maria's and Partenia Cosma's children. While Lucia, an artist who maintained good relations with dr. Petru Groza and adapted to the requirements of the democratic-popular regime after 1945, the others survived in modest material conditions, marginalized because of their „bourgeois” origin. The research is based on extensive documentation carried out in the archives available in Beiuș, Oradea, Cluj-Napoca, Sibiu, Brașov, Bucharest, within the „Samuil Vulcan” high school Beiuș, Oradea Romanian Orthodox Episcopate, National Archives (branches: Sibiu (Fund: Headquarters Bank „Albina”) and Brașov (Fund: Brașov Branch of Bank „Albina”), Romanian National Bank Archives Bucharest, Octavian Archives Goga - Manuscripts Department of the Romanian Academy in Bucharest.*

Keywords: Partenie Cosma, Lucia, Minerva, Hortensia, Remus, banking history.

Astăzi este necesară redactarea și publicarea unei noi monografii dedicate avocatului, omului politic și economistului autodidact Partenie Cosma, care și-a pus amprenta asupra istoriei românilor transilvăneni de-a lungul a șase decenii (1862-1920).

Incursiune în bibliografie. Lăsând la o parte datele sumare despre personalitatea lui Partenie Cosma apărute, cu diferite ocazii aniversare în timpul vieții și activității acestuia, în presa politică și culturală românească în 1897-1898, 1910, 1919, 1923, mai ales în Transilvania („Familia” – Oradea, „Revista Ilustrată” – Reteag, „Revista Economică” și „Telegraful român” din Sibiu, „Tribuna” – Oradea, „Patria” – Cluj, „Foaia diecezană” – Caransebeș)¹, mai apoi în România Întregită („Neamul Românesc” și

---

* Prof. univ. Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea, Membru titular al Academiei Oamenilor de Știință din România; e-mail: drecin_mihai@yahoo.com

¹ „Familia”, Oradea, nr. 16/1897, p. 181–182; „Revista Ilustrată”, Șoimuș–Reteag, I, nr. 2, 1898, p. 27–29; „Telegraful român”, Sibiu, LVIII, nr. 134/1910, p. 1; LXXI, nr. 74/1923, p. 4, nr. 75–76, p. 3–5; „Revista Economică”, Sibiu, XII, nr. 52/1910, p. 470–474; XIII, nr. 1/1911, p. 2–12; Cluj, XXV, nr. 38, 39/1923; Sibiu, XXXIX, nr. 7/1937, p. 47–49, nr.

„Universul literar”)², în mai multe studii de istorie economică a anilor 1937-2018 (datorate universitarilor Ioan Lupaș³, Toader Ionescu⁴ și Mihai D. Drecin⁵) publicate în reviste de specialitate sau volume colective – doar doi absolvenți ai Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Clujul interbelic au realizat, în 1937 și 1938, două micromonografiile dedicate preocupărilor, mai ales economice, ale lui Partenie Cosma. Ele apar cu prilejul aniversării unui veac de la nașterea lui. Appreciate în epocă, lucrările se bazează mai mult pe bibliografie edită și date de istorie orală, fără o cercetare a documentelor de arhivă și a tuturor ziarelor din epocă care ne pot da informații mai exacte și complexe despre P. Cosma și epoca sa. Autorii

---

8, p. 55–60, nr. 19, p. 161–178, nr. 20–22, p. 179–198; „Tribuna”, Oradea, nr. 37, 19X1919, p. 1; „Patria”, Cluj, an V, nr. 214/1923, p. 1–2; „Foaia diecezană”, Caransebeș, XXXVIII, nr. 38/1923, p. 1–2.

² „Neamul românesc”, Vălenii de Munte, XVIII, nr. 222/1923, p. 1; „Universul literar”, București, XLIV, nr. 46/1928, p. 734–735.

³ Ioan Lupaș, *Partenie Cosma (1837–1923)*, în vol. *Studii, Conferințe și Comunicări istorice*, III, Sibiu, 1941, p. 269–273.

⁴ Toader Ionescu, *Din gândirea social-economică a lui Partenie Cosma*, „Probleme economice”, București, nr. 1/1967, p. 147–176.

⁵ Trecem în revistă doar studiile în care, prin activitatea sa directă, Partenie Cosma este subiectul principal. **În reviste de specialitate:** Mihai D. Drecin, *Din activitatea financiar-bancară a bihoreanului Partenie Cosma în cadrul Băncii „Albina” din Sibiu*, „Crisia”, Oradea, 1975, p. 161–182; Idem, *Partenie Cosma și răscoala din 1907*, „Crisia”, 1978, p. 607–612; Idem, *Partenie Cosma și problema urbană din Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea*, „Crisia”, 1983, p. 537–541; Idem, *Considerații asupra unei veritabile instituții naționale. Finanțe și bănci în Transilvania (1867–1918)*, „Dosarele istoriei”, București, IV, nr. 10(38), 1999, p. 18–21; Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth, *Refugiul românilor din teritoriul ocupat în anii Primului Război Mondial. Studiu de caz: Familia Partenie Cosma în Italia (toamna 1917 – toamna 1919)*, „Crisia”, Oradea, vol. LI, Supliment, nr. 1, 2021, p. 166–187. **În volume:** Mihai D. Drecin, *Partenie Cosma – un posibil model de „liant între generații”*, în vol. *Biography and Romanian Studies – Biografie și studii românești*, Edited by Kurt W. Treptow, The Center for Romania Studies Iași-Oxford-Portland, 1998, p. 92–98; Idem, *Un român uitat. Partenie Cosma în ultimii săi ani de viață (1916–1923)*, în vol. *Specific românesc și confluente central europene. Profesorului Teodor Pavel la împlinirea vârstei de 70 de ani*, coord.: Iosif Marin Balog, Ana Victoria Sima, Ion Cârja, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 157–164 [înfr.: *Specific românesc și confluente central europene ...*]; Idem, *Partenie Cosma, director executiv al Băncii „Albina” din Sibiu, personalitate marcantă a românilor transilvăneni (1837–1923)*, în vol. *Seminatores in atrium liberalium agro. Studia în honorem et memoriam Barbu Ștefănescu*, coord: Aurel Chiriac, Sorin Șipoș, Cluj-Napoca, Edit. Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2014, p. 401–408; Idem, *Partenie Cosma the Promotor of the Romanians National Unity*, în vol. *Antropology of Communications 100. Ego and Dual Knowledge International Conference. Sibiu*, Sibiu, 2018, Edit. „Astra Museum”, 2018, p. 103–109.

sunt Mihail Bota (Cluj, 1937)⁶ și Pavel Berariu (București, 1938)⁷. Până la urmă, Partenie Cosma a fost nu numai liderul beiușan, bihorean și transilvănean implicat în lupta pentru făurirea României Întregite, ci și senatorul din Beiuș în primul Parlament al României Mari, ales în urma primelor alegeri generale din toamna anului 1919. Cu alte cuvinte, a fost unul din foarte puținii ardeleni afirmați în politica anilor '60 ai secolului al XIX-lea care vede cu ochii împlinirea idealului unității naționale, pentru care a luptat o viață întreagă pe diferite căi și forme. Această completă etichetare este confirmată de lucrările cu caracter omagial redactate și publicate de două persoane care l-au cunoscut direct. Este vorba despre profesorul bihorean Teodor Neș⁸ și despre Lucia Cosma⁹, fiica mai mare a lui Partenie Cosma. Detaliile pe care aceștia ni le oferă din viața privată a celui supranumit „Mitropolitul laic al românilor ortodocși din Transilvania”, pe care documentele, presa vremii și studiile istoricilor profesioniști, din diferite generații, nu pot să ni le evidențieze, sunt interesante, contribuind la zăgrăvirea mai exactă a personalității lui Partenie Cosma, a familiei sale, a anturajului economic, politic și cultural în care a trăit și activat.

Din păcate nu s-a păstrat o arhivă personală Partenie Cosma, se pare confiscată de Poliția de graniță austro-ungară în 1915, când aproape întreaga familie s-a refugiat în România, în vila de la Călimănești. Câțiva apropiați colaboratori, într-un chestionar scris, cerut în 1944-1945 de profesorul Ioan Lupaș, însărcinat de conducerea Băncii cu redactarea monografiei de 75 de ani de existență a acesteia, relatează că directorul-general își stoca corespondența privată pe care o primea într-un dulap din spatele biroului său de la Bancă. Aceste documente nu au mai fost găsite în toamna lui 1918. Scrisori răzlețe scrise de Partenie Cosma se găsesc în fondurile unor personalități ale românilor din Transilvania și Regatul României, cu care acesta corespundea. De asemenea, trimiteri la P. Cosma, fără ca el să fie subiectul principal al depeșei, găsim și în alte fonduri arhivistice ale acelorași personalități politice și culturale din spațiul românesc, de o parte și de alta a Carpaților deopotrivă.

---

⁶ Mihail Bota, *Viața lui Partenie Cosma*, Cluj, 1937, 40 p.

⁷ Pavel Berariu, *Partenie Cosma în slujba Ardealului*, București, 1938, 181 p. și 18 ilustrații în text.

⁸ Teodor Neș, *Oameni din Bihor (1848–1918)*, Oradea, Tip. Diecezană, 1937, p. 128–151.

⁹ Lucia Cosma, *Partenie Cosma, amintiri cetite la Beiuș cu ocazia serbărilor pentru centenarul nașterii lui (1837-1923)*, Timișoara, Edit. Tipografia Românească, f.a. (1937), 19 p.; Ion Itu, *Lucia Cosma – destinul unei artiste*, București, Edit. Muzicală, 1976.

Orice monografie a unei personalități, indiferent de mediul intelectual în care se afirmă, cere o prezentare a originilor sale și a familiei pe care și-a întemeiat-o. Așa putem găsi, mai apoi, explicații asupra realizărilor sale, dar și a eventualelor eșecuri și dezamăgiri personale. Familia din care provii, mai apoi familia pe care ți-o crezi îți dă energia necesară în lupta cu viața, îți impune principiile pe baza cărora îți ordonezi activitatea zilnică, indiferent de momentele în care istoria te obligă să trăiești. Apoi, alături de familie, etapele școlare parcurse completează moștenirea familială, întregind și trasând definitiv personalitatea individului.

Beiușul și Țara lui

Tradiția istorică, apoi documentele ecleziastice și administrative de arhivă provenite din secolele evului mediu timpuriu până în epoca modernă, presa maghiară și cea românească din Bihorul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și începutul celui următor, au văzut în oppidum-ul de pe Valea Nimăieștilor centrul polarizator și conducător al unei zone geografice tradițional românești, iar după politica de colonizare maghiară din secolele XIII-XV, un spațiu totuși locuit în mare majoritate de români¹⁰. Politica de infiltrare de mici comunități maghiare în Transilvania a vizat cursurile marilor râuri: Someș, Barcău, Crișurile, Mureș, în Banat – Timiș, Bega, Bârzava, luncile cu pământ roditor al acestora, așezările românești fiind împinse spre zona piemontană și muntoasă cu pământ mai puțin roditor¹¹. În cazul depresiunii Beiuș, pe cursul superior și mijlociu al Crișului Negru, apar așezări pur maghiare (Târcaia) sau încastrate în așezări românești (Negru, Grădinari, Finiș, Ioaniș, Uileacu de Beiuș, Remetea). Pentru exploatarea minereului de fier de la Băița și Pietroasa, Episcopia Romano-Catolică de Oradea, stăpânul feudal al zonei, a colonizat un număr de mineri de religie romano-catolică, comunități mici care nu au putut altera masa covârșitoare de români ortodocși¹². Ofensiva calvină și înaintarea

---

¹⁰ Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, ed. a II-a, îngrijită de Mihai D. Drecin și Margareta Susana Spănu, Brașov, 1995, p. 103–106.

¹¹ Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, Tip. „Lumina” – Miron Roșu, 1944, p. 51; *** Academia Română, *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Enciclopedică, 2001, p. 255; *Istoria Transilvaniei*, Coordonatori: Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Cluj-Napoca, Edit. Institutului Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, 2003, p. 245.

¹² Constantin Pavel, *Școlile din Beiuș (1828–1928)*, Beiuș, Edit. Doina, 1928, p. 22; *Istoria Bihorului. Civilizație. Societate. Economie. Mentalități*, coord: Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Românașu, Oradea, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, 2018, p.

otomană în Crișana nu afectează zona Beiușului din două motive. În primul rând pentru că structura bisericească ortodoxă din zonă era bine organizată, cu preoți și protopopi, dublați de voievozi români ce-și transmiteau funcția din tată în fiu¹³. Pe de altă parte, ocupația otomană se oprește pe linia Ineu de Arad, Feniș și Oradea (1598-1692). Pericolul otoman a determinat migrarea maghiarilor spre Vest, spre Pusta Panonică, deja controlată de habsburgi. În locul lor se reaşază românii, Munții Apuseni fiind un puternic și permanent rezervor etnic românesc pentru întreaga Crișană. De altfel, toponimele locurilor de la munte (Curcubăta, Lăzarea, Găina, Vlădeasa, Custurile, Iadul, Piatra Grăitoare ș.a.) sau a așezărilor din ponoare (Roșia, Meziad, Damiș, Remeți, Răbăgani, Căbești, Fânață, Briheni, Criștior, Petroasa, Groși ș.a.) sunt curat românești¹⁴.

Extinderea stăpânirii habsburgice spre est, încadrarea Banatului, Crișanei, Maramureșului și Transilvaniei istorice în imperiul condus de la Viena, permite revigorarea forței Bisericii Romano-Catolice în zonă. Totuși, înființarea Episcopiei Greco-Catolice de Oradea (1777), care primește Domeniul Beiuș ca sursă de finanțare și sursă de existență a noii structuri religioase (1781)¹⁵, salvează depresiunea Beiuș de pericolul calvinizării și catolicizării. Până la urmă, Biserica Greco-Catolică era tot românească. Episcopii de Oradea, cu idei iluministe, au pus accentul pe dezvoltarea învățământului, alături de clerul ortodox condus, după vacantarea, în 1695, a Episcopiei tradiționale de către habsburgi, de un Vicariat la Oradea – subordonat Episcopiei Ortodoxe de la Arad. Primul vicar ortodox al Oradiei este numit de Sofronie Ravanicianin, Episcopul sârb de la Arad (1722–1726)¹⁶. De altfel, vicarul ortodox de Oradea avea, în cadrul Episcopiei de la Arad, un statut special, aproape egal cu cel al Episcopului¹⁷. Chiar dacă o

---

162 – unde se amintește existența, la 1332, unei Villa Tharcand (Târcaia), după numele unui trib maghiar care își colonizează oameni pe Crișul Negru.

¹³ Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 40 (1236 – voevodul Ioan al Beiușului și frații săi); p. 42 (1345 – Nicolae Voievod de Remecha/Remetea, Vladislav din Birinis/Beiuș); p. 43 (1349 – voevodul Petru, fiul lui Stan, din Vintere). Vezi detalii în p. 37–68. Nicolae Iorga concluziona că „unde e voievod sunt români”. Cf. *Ibidem*, p. 31.

¹⁴ *Ibidem*, p. 18.

¹⁵ Iudita Călușer, *Episcopia Greco-Catolică de Oradea*, Oradea, Edit. Legos 94, 2000, p. 53, 55.

¹⁶ Preot dr. Pavel Vesa, *Episcopii Aradului 1706–2006*, Arad, Edit. Gutemberg Univers, 2007, p. 29–30. Este vorba de „exarhul” Vichentie.

¹⁷ Marius Eppel, *La frontiera ortodoxiei românești. Vicariatul de la Oradea (1848–1918)*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 23, 30. Vezi și Constantin Butișcă, *Momente din istoria bisericească a românilor bihoreni*, în vol. *Vechea Catedrală ortodoxă a Bihorului. Biserica din Velența Orășii*, coord.: Florin Dudaș,

parte a locuitorilor români ai Depresiunii Beiuș trec la religia greco-catolică, ortodocșii rămân majoritari. Până la urmă, români și unii și alții, datorită preoților și superiorilor lor au militat împreună pentru păstrarea tradițiilor și modernizarea societății românești prin școală, societăți culturale, ziare și reviste, instituții economice comerciale și bancare cu capital propriu. Mostre de colaborare oferă Gimnaziul greco-catolic de la Beiuș (1828), unde sunt școliți elevi indiferent de religie și etnie¹⁸. De altfel, ortodoxul Partenie Cosma absolvă cursurile acestui liceu. Un alt domeniu în care românii greco-catolici și ortodocși se întâlnesc și colaborează, de astă dată prin elitele lor, este domeniul bancar. Băncile „Bihoreana” (1898, Oradea), „Șoimul” (1905, Vașcău), „Drăganul” (1908, Beiuș), cu capital pur românesc, aveau acționari și deserveau clienți greco-catolici și ortodocși deopotrivă¹⁹.

Beiușul – cum bine sintetizează istoria zonei profesorul Gavril Hădăreanu – a fost și este „inima Țării Beiușului”²⁰. În secolele evului mediu, legislația feudală maghiară a Casei Regale, apoi a voievozilor și principilor maghiari ai Transilvaniei, interziceau așezarea românilor în târguri/orașe. Domeniul Beiuș fiind proprietate a Episcopiei Romano-Catolice de Oradea, episcopii au căutat să ridice Beiușul la rang de oppidum/comună urbană, înzestrându-l cu drepturi de târg aducătoare de venituri. La început (1257) a fost pus sub controlul cetății Finiș, apoi a jurisprudenței castelanilor acesteia (1410). În 1451 Episcopul croat Ian Vitéz de Zredna al Oradiei declară Beiușul ca oraș liber (civitas), scoțându-l de sub jurisdicția castelanilor de Finiș. Din acest moment, așezarea putea să-și aleagă jude și jurați proprii, cu rol de administrare a localității. Următorii episcopi întăresc acest drept. Mai mult, în 1454, regele Vladislav al X-lea hotărăște, printr-o diplomă, ca populația zonei să beneficieze de un *salvus conductus* în deplasările ei prin alte ținuturi ale regatului maghiar, pentru a fi apărată de abuzurile autorităților locale. Reforma religioasă anticatolică de la mijlocul secolului al XVI-lea a ridicat Beiușul la rangul de „scaun de dijmuire”, fiind pus pe același plan cu Oradea, Dobrițan (Debreczen), Săcuieni, Ineu (de Arad). Pe această cale se încerca calvinizarea românilor din zonă. Rezultatul a fost modest, fenomenul religios reformat câștigând

Constantin Butișcă, Pr. Cosmin Pinte, Oradea, Edit. Brevis, 2004, p. 9–20; Elisaveta Roșu, *Roman Ciorogariu (1857–1916). Repere istorice*, Oradea, Edit. Arca, 2007, p. 127–128.

¹⁸ Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, Beiuș, Edit. Buna Vestire, 1995, p. 181–574.

¹⁹ Mihai D. Drecin, *Bănci și cooperative de credit în Vestul românesc (sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea)*, Curs universitar, anul II Master Istorie, Universitatea din Oradea, în mss. (cap. Comitatul Bihor).

²⁰ Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 74–98.

doar în mediul maghiar, sporind numărul acestora în Beiuș și consolidând etnia maghiară în cele șapte sate din jurul orașului²¹. Cucerirea habsburgică și introducerea unei noi legislații administrative marchează contrareforma catolică. În acest context, pe lângă înființarea Episcopiei Romano-Catolice de Oradea (1693), apar tentativele, apoi reușita trecerii la greco-catolicism a unei părți a românilor ortodocși din Bihor, inclusiv din Țara Beiușului, între 1712–1750–1777²². Pentru românii din Beiuș au fost mai importante legile cu caracter iluminist date de împărații Maria Tereza și Iosif al II-lea, mai ales în sfera fiscalității, decât disputele religioase dintre ortodocși și greco-catolici. Edictul de concivilitate (toleranță) din 1781²³, cu un profund substrat financiar, însemna acordarea aceluiași drepturi tuturor locuitorilor Transilvaniei, inclusiv românilor. Astfel, este înlăturat principiul feudal al prezervării drepturilor numai pentru „națiunile istorice” (ungurii, sașii și secuii) din Transilvania, cu excluderea românilor băștinași și majoritari în provincie. Din acest moment, printre altele, românii puteau să se așeze în orașe, cumpărându-și case, locuri de casă, practicând meserii și plătind în consecință impozitele aferente fiscalului imperial. De acum înainte erau promovate, în manieră modernă capitalistă, munca, inventivitatea, inteligența de a face bani, obligația cetățeanului de a-și plăti impozitele către stat. De altfel, statul habsburg avea nevoie de fonduri bănești tot mai mari pentru întreținerea propriei birocrății, a armatei, depășirea crizelor financiare datorate războaielor în care era implicat, pentru investiții în modernizarea orașelor, căilor de transport ș.a. Din acest moment, în orașele transilvănene majoritar maghiare, secuiești, săsești sau șvăbești încep să pătrundă tot mai mulți români. Ei provin din hinterlandul respectivelor orașe, majoritar sau pur românești. Desigur, fenomenul demografic începe să se manifeste în timp, mai accentuat după desființarea iobăgiei la 1848–1849, pe măsură ce țărănul, mai ales meseriașul, comerciantul și intelectualul român putea să acumuleze capitalul necesar săltării sale de la existența rurală la cea urbană, mai costisitoare și mai pretențioasă pecuniar.

Evoluția demografică a orașului Beiuș este o dovadă în acest sens. La începutul secolului al XVIII-lea românii reprezentau doar 13% din totalul locuitorilor. În plină reformă calvină, maghiarii nu au permis așezarea în oraș a niciunui preot român. Știut fiind faptul că preotul strânge și organizează în jurul său „turma de enoriași”, în consecință, românii sunt

---

²¹ Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 76–77, 82, 87, 89–90.

²² Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 41–52.

²³ Angelica Schässer, *Reforme iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Sibiu, Edit. Hora, 2000, p. 48–87; *** Academia Română, *Istoria românilor*, vol. 7 București, Edit. Enciclopedică, 2002, p. 543.

slab reprezentați acolo unde nu este prezent preotul. Peste un secol (1828) românii reprezentau 42%, pentru ca în 1830 să fie aproape jumătate dintre locuitori (49%)²⁴. Cu siguranță, cealaltă jumătate a locuitorilor era formată din maghiari, puțini evrei și germani. În creșterea numărului românilor un rol important l-au avut meșteșugarii din satele zonei, mai ales tăbăcarii și cojocarii, meserii tradiționale, organizați în bresle la 1825, respectiv, 1832. Parte din ei se ocupau și cu un comerț local²⁵, valorificându-și produsele pe care le realizau, alături de alte produse oferite de zonă (var, fructe uscate, oale, măhuri din nuiele, produse din lemn ș.a.). Practicarea comerțului a fost facilitată de Diploma iosefină din 1787 prin care împăratul Iosif al II-lea reînnoiește drepturile orașului Beiuș de a ține patru târguri de țară/bâlciuri în zilele de 16 februarie, 4 mai, 3 august, 9 noiembrie și în fiecare joi piața săptămânală²⁶. Cele două protopopiate românești din oraș: greco-catolic (1760) și ortodox (1837)²⁷ vor colabora la nivel cultural, înființând școli și alte instituții culturale, făcând din Beiuș un creator de elite românești și de propagare a sentimentelor național-patriotice în Crișana și nu numai.

Familia în care, la 12 februarie 1837, la Beiuș, s-a născut Partenie Cosma, era una de țărani ortodocși, care pe lângă tradiționala muncă a pământului și creșterea animalelor, se îndeletnicea și cu cojocăritul și comerțul local. Deci, suntem în fața unei familii care încearcă să-și depășească, prin muncă și inteligență, condiția țărănească tradițională a înaintașilor. Veniturile din agricultură le completează cu cele de mic meșteșugar și chiar comerciant local, ceea ce îi asigură un standard economic mai înalt și o mentalitate sensibil schimbată, de orașean. De pe această poziție va ști cum să-și dirijeze copiii în viață, spre școli mai înalte cei ce dovedesc calități intelectuale și de voință, pe alții spre îndeletniciri economice tradiționale. Posibilitățile materiale ale lui **Gheorghe Cosma** (1807–1849), tatăl, completate cu burse pe care tinerii români dotați intelectual le primeau din partea unor fundații culturale și particulare românești, i-au permis capului familiei să-și școlească copiii și să-i

²⁴ Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 99, 105, 109. Aici nu avem date cifrice legate de numărul total al locuitorilor urbei. La 1854 orașul avea 1.980 locuitori din care 764 contribuabili, calcul făcut pe baza recensământului din 1850 și a listelor de contribuții din 1853–1854. În 1857 numărul locuitorilor crește spectaculos la 2.336, din care 764 contribuabili. Totuși, aici nu avem o repartizare pe etnie și religie a locuitorilor. Cf. Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor, *Fond: Prefectura Județului Bihor*, dos. 21, 8XII1854, f. 514, dos. 21, 14/2 1857, f. 562, 601.

²⁵ Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 105.

²⁶ *Ibidem*, p. 106.

²⁷ *Ibidem*, p. 107.

căsătorească în familii care făceau parte din elita minoră a națiunii (preoți, învățători, țărani mai înstăriți) sau majoră (avocați, comercianți, profesori). Despre mama **Ecaterina, născută Popa** (1797-1875), știm că a fost o femeie foarte religioasă și puternică, care și-a crescut cei patru copii după moartea prematură a soțului, la numai 42 de ani.

Partenie Cosma va fi al treilea copil al familiei, după Ioan (1827–1859) – țăran și Ecaterina, căsătorită Foica (1829–1906), urmat de Gheorghe (1846–1867) – decedat tânăr, fără a se putea împlini în plan profesional, rămas, se pare, necăsătorit.

Condiția de orășeni a fraților Cosma explică importanța pe care au dat-o școlii, copiii lor împărțindu-se între a deveni preoți, meseriași sau intelectuali. Fratele Ioan, decedând tânăr, la numai 32 de ani, într-un accident, Partenie Cosma îi crește pe cei doi nepoți: Ioan (1849–1916) – ajuns preot în comuna bihoreană Cărsău, iar Nicolae – tipograf la Ploiești. Sora, Ecaterina (1829–1906), căsătorită Foica, a avut cinci copii: Gheorghe – avocat în Sibiu, Ecaterina, căsătorită Foltuțiu, cu preotul din Feneriș-Bihor, Maria, căsătorită Dan, cu protopopul din Făgăraș, iar Petru și Ioan rămân meseriași în comuna Săliște de Beiuș. Se pare că Partenie Cosma și-a ajutat nepoții de soră să se afirme în elita majoră a românilor transilvăneni, din moment ce după așezarea sa la Sibiu, în 1876, își apropie doi dintre aceștia, stabiliți la Sibiu și Făgăraș²⁸. De altfel, una dintre caracteristicile familiei a fost întrajutorarea între frați și religiozitatea. În plus, Partenie Cosma s-a manifestat cu o totală și sinceră loialitate față de prietenii săi din tinerețe, mai ales când soarta le-a scurtat unora viața în plină maturitate, lăsând în urma lor copii minori. Este cazul familiei Vancu din comuna Rieni-Bihor, țărani fruntași, când în urma decesului ambilor soți rămâne un copil născut în 1877. Proaspăt mutat în Sibiu (1876), Partenie Cosma îl crește pe orfanul Eugen Vancu ca pe propriul său copil. Îl susține la școli, inclusiv la Academia de Agricultură din Halle-Wittemberg, devenind unul dintre funcționarii foarte apreciați în Centrala de la Sibiu a Băncii „Albina”, apoi director al Filialei din Tg. Mureș a acesteia (1912), rămas în structurile instituției inclusiv în perioada interbelică²⁹.

---

²⁸ Arhiva Mihai D. Drecin, *Fond Partenie Cosma*, Arborele genealogic al familiei Cosma din Beiuș realizat de Alexandru Cosma, profesor la Liceul din Tinca, județul Bihor (în mss.). Cf. Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 17.

²⁹ Mihai D. Drecin, *Bihoreanul Eugen Vancu și locul său în viața financiar-bancară a românilor din Transilvania primei jumătăți a secolului al XX-lea*, „Crisia”, Oradea, 1992, p. 253–259. Vezi mai recent: Hodrea Raluca Lenarth, *Filialele din Cluj și Târgu Mureș ale Băncii „Albina” din Sibiu (1920–1948)*, Teză de doctorat, 2019, Oradea, în mss. Eugen Vancu ajunge, în perioada interbelică, director al Filialei Târgu Mureș; Mihai D. Drecin,

---

Partenie Cosma a fost căsătorit de două ori.

Ca student la Facultatea de Drept a Universității din Budapesta (1857–1861), în paralel este secretar în biroul avocațial al cunoscutului Emanuil Gojdu, macedoromân la origine, născut în Oradea, afirmat ca eminent jurist în Budapesta³⁰. Aici tânărul Partenie intră în societatea macedoromânilor din capitala Ungariei, oameni foarte înstăriți, cu poziții importante în lumea bancară și meseriile liberale de primă mână. În acest cadru o cunoaște pe Irina, fiica farmacistului macedoromân George Stupa din Budapesta. Din această scurtă căsătorie se nasc: Eugenia, decedată la șase luni de viață, și Gheorghe, care trăiește numai patru ani. În scurtă vreme moare și soția, ceea ce-l determină pe Partenie Cosma să părăsească Budapesta și să se reîntoarcă în Beiușul natal³¹.

În 1862, după ce își obține censura de avocat, își deschide un birou avocațial la Beiuș³². Intră în vâltoarea problemelor cu care se confruntau țărani români din comitatele Bihor și Sălaj, pe care îi apără într-o serie de procese privind abuzurile autorităților locale și a marilor proprietari funciari maghiari, inclusiv Episcopia Romano-Catolică de Oradea³³. Ca urmare, se afirmă ca personalitate în zona vestului românesc, un prim pas spre intrarea în politică. Devine deputat de Beiuș în Parlamentul de la Budapesta din partea Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria, înființat la Timișoara în februarie 1869 în frunte cu Alexandru Mocioni, a cărui tactică

Compozitorul Tiberiu Brediceanu – funcționar bancar (1903–1935), „Analele Universității din Oradea, Fascicola Istorie–Arheologie”, 2022 (sub tipar). Aici se prezintă încercarea lui Tiberiu Brediceanu și Eugen Vancu de-a înființa în SUA o filială a Băncii „Albina” din Sibiu, în anii 1911–1912.

³⁰ Dintr-o substanțială bibliografie edită dedicată mecenatului Emanuil Gojdu, publicată inclusiv în anii 1900–1940, facem trimitere la volumele tipărite cu ocazia bicentenarului nașterii sale (1802–2002): Pavel Cherescu, *Un umanist român: marele mecenat Emanuil Gojdu (1802–1870)*, București, Edit. Intact, 2002; Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *Fundația Gojdu (1871–2001)*, Tg. Mureș, Edit. Universității „Petru Maior”, 2002; *Cartea bicentenarului Emanuil Gojdu (1802–2002)*, redactor coord.: conf. univ. dr. Constantin Mălinaș, Oradea, Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai”, 2003 (studii susținute cu ocazia unor sesiuni științifice în România și Ungaria); *Manuil Gojdu. Bicentinar*, coord.: Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, București, Edit. Academiei Române, 2003; Dumitru Dan Costea, Emilian M. Dobrescu, Raluca Gheorghe, *Testamente celebre*, f.l., Edit. Paco, f.a., p. 88–100.

³¹ Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 16.

³² *Ibidem*, p. 21. În 1861 absolvă studiile universitare.

³³ Vezi: Partenie Cosma, *Datele referitoare la Regularea de posesiune în Transilvania și părți adnecse, culese de Partenie Cosma*, Sibiu, Tiparul tipografiei diecezane, 1880, XXII + 24 p.

politică era „activismul”, adică participarea la viața politică din Ungaria³⁴. Va ocupa trei mandate între 1872–1881³⁵.

La 37 de ani, la 7 iulie 1874, P. Cosma se recăsătorește cu Maria Romanu, născută în 1 decembrie 1854, din comuna Mizieș de lângă Beiuș, fiica lui Daniil Romanu, țăran înstărit, primar al comunei, și nepoata preotului ortodox Miron Romanul, mai apoi protopop al Beiușului și Seghiște³⁶, Vicar ortodox al Oradiei și Bihorului (1870–1873), Episcop al Aradului (1873) și Mitropolit al Transilvaniei (1874–1898)³⁷.

Maria Romanu-Cosma provenea din prima căsătorie a tatălui său. Din cei șase frați, patru au decedat la vârste foarte fragede, ea rămânând în viața alături de un frate, devenit surdo-mut după ce s-a îmbolnăvit de scarlatină. Tatăl se recăsătorește, toată atenția îndreptându-se spre noua și numeroasa familie (12 copii, dintre care doar patru rămân în viață)³⁸. În aceste condiții, unchiul Miron Romanul se va îngriji de creșterea Mariei. Va fi înscrisă la „Școala de domnișoare” a surorilor Nina și Evelina Páap din Arad. Pe lângă cunoștințe de cultură generală, li se va preda muzică, desen, sport, limbi străine, arta menajului și maniere elegante. Conversația de bază se făcea numai în limba maghiară, patroanele școlii refuzând limba română, ceea ce a șocat-o pe tânăra Maria și i-a întărit sentimentul național. Reacție la atmosfera din școală arădeană va fi implicarea Mariei Cosma în activitatea

---

³⁴ O lună mai târziu, 23–24 februarie/7–8 martie 1869, la Miercurea Sibiului, frunțașii politici ai românilor din Transilvania istorică, în frunte cu Ilie Măcelariu, înființează Partidul Național al Românilor din Transilvania. Tactica politică va fi „pasivismul”, adică neimplicarea în alegerile parlamentare din Ungaria. Deosebirea de tactică politică a celor două partide românești are la bază prevederile deosebite ale legilor electorale maghiare pentru cele două spații geografice ale Transilvaniei. Pentru „Vestul românesc” (Maramureș, Crișana și Banat) legea prevedea un fiscal mai mic, aici intrând și Panonia masiv locuită de unguri. Ca urmare, votul fiind cenșitar, românii din „Vest” puteau să-și trimită mai ușor deputați în Parlamentul de la Budapesta. Pentru Transilvania istorică, unde românii erau în mare majoritate, fiscalul era mai mare, iar circumscripțiile electorale erau croite în defavoarea românilor și în favoarea maghiarilor, secuilor și sașilor. Șansele ca românii să-și trimită deputați la Budapesta erau minime. Ca urmare, PNR din Transilvania a considerat ca eforturile românilor să fie dirijate spre afirmarea economică și culturală ca bază a unei implicări ulterioare în politică. De aici tactica „pasivismului” politic. Abia în 1881, când se unifică cele două partide, PNR Unificat va „adopta tactica activistă” la nivelul întregii Transilvanii.

³⁵ Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 30.

³⁶ Ion Itu, *Lucia Cosma – destinul unei artiste*, București, Edit. Muzicală, 1976, p. 15.

³⁷ Pr. dr. Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 146–152; Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istorie Bisericii Ortodoxe Române, Compendiu*, ed. a II-a, revăzută și întregită, Sibiu, Edit. Andreiana, 2009, p. 357.

³⁸ Ion Itu, *op. cit.*, p. 13.

Școlii de fete de la Sibiu, unde se predă în limba română și se cultiva sentimentul național românesc³⁹.

Din căsătoria Maria-Partenie Cosma vor rezulta cinci copii: Lucia, Minerva, Hortensia și gemenii Romulus și Remus. Era o tradiție în familiile elitei intelectuale românești ca numele de botez să fie selectate din limba latină, mai greu sau chiar imposibil de maghiarizat de autoritățile administrative. Suntem după încheierea dualismului austro-ungar, când procesul de maghiarizare a națiunilor nemaghiare din Ungaria era în plină ofensivă, pe toate liniile.

Maria Cosma a fost o femeie cultă pentru epoca în care a trăit, ceea ce s-a reflectat în felul în care și-a crescut copiii, apoi prin implicarea activă în societatea sibiană pe linie școlară, culturală și acțiuni de caritate.

Programul școlar al propriilor copii a urmat modelul familiilor înstărite ale vremii, inclusiv ale celor săsești care dominau orașul din punct de vedere demografic și al bunăstării materiale. Crescuți cu bonă (gubernantă) în casă, încă de la patru-cinci ani, cei cinci copii învățau limbi străine (germana, engleza, franceza, maghiara), pian, dans, desen, canto, înot, patinaj – în funcție de înclinațiile fiecăruia testate de profesorii meditari. O zi din viața copiilor Cosma începea dimineața la orele 8, continua cu meditații, apoi școala, prânzul, odihnă după masă, pregătirea temelor pentru școală, destindere, cina, somnul de la orele 19. Cu alte cuvinte, un regim de viața bine organizat, am zice de tip nemțesc. Familia va organiza excursii în Transilvania, la Budapesta, Viena și în stațiunile balneo-climaterice din Boemia frecventate de nobilimea maghiară, austriacă și săsească. Etapele școlarizării primare, secundare și liceale s-au desfășurat în cadrul Școlii Civile Primare de fete din Sibiu, înființată în 1883, apoi a Școlii Civile Superioare de fete Sibiu, înființată în 1886, iar băieții în școlile germane din același oraș. Școlile de fete erau sub patronajul Reuniunii femeilor române din Sibiu, înființată în 1881, condusă de Maria Cosma, mai întâi ca secretar, apoi ca președinte până în 1915. Aceste școli erau frecventate de fetele românce aparținând elitei minore (de la sate) și majore (de la orașe) a neamului românesc⁴⁰. Cele din Sibiu erau „externe”; cele provenite din alte localități ale Transilvaniei erau „interne”, adică locuiau în internat. Programul „internelor” era foarte bine organizat, în funcție de vârsta elevelor, vizând pregătirea lor

---

³⁹ *Ibidem*, p. 15–16. Surorile Páap erau austriece după mamă, cu un tată român maghiarizat. Ele au crescut la curtea țarilor Romanov, la Sankt-Petersburg, unde familia mamei lor, aristocratică de origine, se refugiase din fața armatelor napoleoniene. Aici se va căsători cu arădeanul Páap.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 16,17, 23, 24; Elena Macavei, *Doamnele Astrei, 1861–1950, 1990–2023*, Sibiu, Edit. Asociațiunii Astra, 2023, p. 71–75, 118–130.

pentru viață, inclusiv cea familială⁴¹. Pentru băieții români, neexistând în Sibiu o instituție școlară în limba română, ei frecventând fie liceul de stat maghiar, fie cel german, transmiterea culturii și sentimentelor naționale românești se va face prin „Masa Ștudenților”. Înființată în 1895 de Banca „Albina” din Sibiu condusă de Partenie Cosma, Maria Cosma, fiicele sale și alte doamne din „Reuniunea femeilor române sibiene” vor organiza și conduce activitatea acestei cantine care oferea zilnic un prânz pentru 50 de elevi români selectați din mediile sociale defavorizate, mai ales din mediul rural, cu rezultate deosebite la învățătură. Pe lângă hrana materială, „Masa Ștudenților”, care își avea sediul într-o aripă a clădirii Băncii „Albina”, oferea cadrul pentru studierea literaturii și istoriei românilor prin biblioteca pe care o pune la dispoziția „internilor”, organiza serate dansante și conferințe care urmăreau întregirea profilului de viitori intelectuali. Până în 1917 de această atmosferă au beneficiat 1.030 de tineri români⁴².

Membră în conducerea „Astrei”, s-a implicat în activitățile culturale și de binefacere ale acesteia. Participă la organizarea Expozițiilor etnografice de la Sibiu din 1881 și 1905, înființează „Școala de Industrie Casnică și Menaj”, prin care se urmărea cultivarea tradițiilor în organizarea și conducerea gospodăriilor țărănești; înființează „Bucătăria populară pentru săraci” din Sibiu⁴³.

Sentimentele sale panromânești se manifestă prin participarea la colecta de ajutoare pentru luptătorii din Războiul de Independență a României din 1877–1878, ca și la Expoziția jubiliară de la București (1906) organizată cu ocazia aniversării a 40 de ani de la urcarea pe tronul României a domnitorului Carol I și 1800 de ani de la transformarea Daciei în Provincie romană⁴⁴. În primăvara anului 1914, ca președintă a Reuniunii femeilor române din Sibiu, se afiliază Uniunii femeilor din România, manifestându-și deschis convingerile de emancipare culturală și politică a românilor din Transilvania și Ungaria.

România Întregită o găsește pe Maria Cosma în sânul familiei, cu fetele căsătorite cu personalități politice implicate în realizarea unității

---

⁴¹ Maria V. Onișor, *Amintirile mele*, Caiet I (1881–1900), p. 7–24, în mss. (în pregătire pentru tipar). Editori: Mihai D. Drecin, Luminița Moga.

⁴² Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională a românilor transilvăneni (1871–1918)*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1982, p. 167–168; Elena Macavei, *op. cit.*, p. 73–74.

⁴³ Elena Macavei, *op. cit.*, p. 73–74.

⁴⁴ Mihai D. Drecin, *Două evenimente expoziționale românești în slujba consolidării unității naționale: Sibiu (1905), București (1906)*, în vol. *Din modernitate spre contemporaneitate. Studii istorice dedicate lui George Cipăianu la împlinirea vârstei de 75 de ani*, ed.: Valentin Orga, Ottmar Trașcă, Liviu Țărău, Cluj-Napoca, Edit. Argument, 2017, p. 150–158; Elena Macavei, *op. cit.*, p. 72.

naționale, cu soțul ales senator în primul Parlament al unității românilor de la București (1919)⁴⁵. Va supraviețui soțului încă 21 de ani, decedând la 31 octombrie 1944 la Sibiu, în urma unui accident⁴⁶. Va fi înhumată în Cavoul familial⁴⁷, alături de fiul Romulus – decedat la numai șapte ani, în 1899, și de soțul decedat în 1923.

Lucia Minodora Cosma (n. 13 septembrie 1875, Beiuș – d. 11 iunie 1972, Sibiu), feblețea familiei, a fost așteptată și primită cu bucurie ca primul copil supraviețuitor și sănătos al celor doi părinți.

Copilăria în casa părintească până la șapte ani o petrece, după modelul din familiile elitelor vremii, cu guvernantă și lecții particulare de desen, canto și limbi străine. Ciclul școlar primar (1881–1885) și cel civil (1885–1888) îl urmează la „Școala civilă de fete” din Sibiu. La absolvirea ciclului superior va primi distincția de „eminenția”. În următorii doi ani (1889–1901) urmează cursul complementar, ajungând la vârsta la care fetele puteau să se căsătorească. În anii școlarizării, alături de frații ei, împreună cu părinții și unchiul Mitropolit, va face excursii în Transilvania (Tg. Mureș, Reghin, Toplița, Borsec, Ocna Sibiului, Buziaș), dar și în alte orașe și în renumitele stațiuni balneo-climaterice ale Imperiului dualist (Marienberg, Abazzia, Praga, Viena, Budapesta, Karlsbad, Franzensbad)⁴⁸.

Aptitudinile muzicale ies în evidență încă din fragedă copilărie. Ca urmare, primele ore de pian le primește acasă de la profesoara Hermann Boenike, iar din 1885 de la maestrul Gheorghe Dima. Calitățile de solistă le exersează în cadrul corului „Reuniunii de muzică” din Sibiu, alături de tineri germani, maghiari și români. Debutul public la pian are loc la 25 martie 1894 într-un concert desfășurat în Sala sibiană a Musikverein⁴⁹. Înclinația spre canto se dovedește însă acaparatoare.

Frumoasă, temperamentală, cultă, înzestrată cu o voce de solistă de lieduri și operă – va avea mulți curtezani care și-o doreau soție sau măcar amantă, atât înainte cât și după căsătorie. Este cerută în căsătorie de tineri de bună condiție familială și materială. Pe mulți îi refuză, provocând, la unii, depresii care îi vor face să rămână burlaci. Un caz celebru pentru înalta societate românească a vremii este cel al tânărului avocat Ion Mișu din Orăștie, viitorul acționar principal și director al Băncii „Ardeleana”, una

⁴⁵ Cf. „Tribuna”, Oradea, nr. 37, 19 octombrie 1919, p. 1.

⁴⁶ Cf. „Revista Economică”, Sibiu, nr. 43–45, 11 noiembrie 1944, p. 225–227, articolul *† Maria P. Cosma n. Roman 1854–1944*. Nu se precizează natura „accidentului”.

⁴⁷ Ridicat în cimitirul Municipal din Dumbrava Sibiului.

⁴⁸ Ion Itu, *op. cit.*, p. 20, 24.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 28.

dintre primele zece bănci cu capital românesc din Transilvania. Refuzat de frumoasa domnișoară, se zice că a rămas necăsătorit tot restul vieții sale⁵⁰.

Mai mult noroc a avut avocatul bănățean Dr. Aurel Cosma din Timișoara⁵¹. La 23 septembrie 1894, în vechea Biserică Mitropolitană din Sibiu, se oficiază, cu mare fast, căsătoria Luciei, de numai 19 ani, cu avocatul bănățean de 27 de ani. O diferență de vârstă acceptabilă, mai mult, la modă în acele vremuri. Soția tânără, soțul matur, cu o stare materială care îi permitea să-și susțină familia la nivelul cerințelor categoriei sociale căreia aparțineau însurății. Preotul care va oficia căsătoria va fi însuși Miron Romanul, Mitropolitul, unchiul miresei, pentru care era, deopotrivă, feblețea sa și a tatălui Partenie Cosma. Presa românească a vremii preciza, parcă în trecere, de ce lângă scaunul din biserică ocupat de socrul mic era altul gol. Acel scaun trebuia să fie ocupat de prietenul de idei și luptă politică a lui Partenie Cosma – Gheorghe Pop de Băsești, lider important al Partidului Național Român din Transilvania, aflat în închisoarea de la Vác, alături de întreaga echipă a memorandiștilor⁵². Gestul acesta nu va fi ultimul prin care familia Partenie Cosma se va implica discret dar hotărât în lupta națională a românilor transilvăneni pentru drepturi⁵³, într-o monarhie în care austriecii și ungurii își exercitau puterea, fiecare în zona geografică pe care o controla, încălcând drepturile naționale europene deja bine cristalizate, afirmate și aplicate în statele democratice vest-europene.

La Timișoara, unde tânăra familie își fixează reședința, Lucia găsește, spre deosebire de Sibiu, un mediu cultural românesc modest. Peste această realitate, oarecum dezarmantă pentru tânăra cu certe înclinații spre muzică și literatură, se va suprapune firea soțului „cu foarte puține aplicații (înclinații – n.n.) pentru artă”⁵⁴. Faptul că soțul Aurel era bun cunoscător al limbilor germană și franceză, curtenitor și manierat, totuși ocupat cu cancelaria avocațială de

---

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Vezi: Aurel Cosma jr., *Bănățeni de altă dată*, vol. I, Timișoara, Tip. „Unirea Română”, 1933, p. 101–105; Delia Cora, *Doi oameni politici bănățeni: Dr. Aurel Cosma senior (1867-1931) și Dr. Aurel Cosma jr. (1901-1983). Repere biografice*, „Analele Universității din Oradea, Fascicola Istorie–Arheologie”, tom XXXIII, 2023, p. 93–100. Mirele era dr. Aurel Cosma senior.

⁵² Ion Itu, *op. cit.*, p. 31–32.

⁵³ Potrivit „Statutelor” Băncii „Albina”, ca de altfel și a celorlalte bănci cu capital românesc din Transilvania vremii, funcționarii de bancă și băncile ca instituții nu aveau dreptul să se implice în politică. În caz contrar instituția de credit urma să sufere sancțiuni drastice sub formă de amenzi, până la închiderea activității. Mediul bancar românesc a găsit, totuși, căi și metode de sprijinire a luptei PNR, atât prin gesturi sufletești cât și prin sprijin bănesc mascat în bilanțuri la capitolul „pierderi”.

⁵⁴ Ion Itu, *op. cit.*, p. 28.

dimineța până seara, în plus implicat în politica activistă a PNR ceea ce-i răpea și puținul timp liber pe care meseria i-l putea oferi – făcea ca tânăra soție să se simtă neglijată. Lucia va încerca să-și învingă singurătatea organizând seri culturale și concerte la Timișoara, împreună cu sora sa Minerva, să rămână implicată în activitățile culturale ale Sibiului, să cutreiere principalele orașe ale Transilvaniei și ale României dând concerte de pian și canto, jucând în piese de teatru scrise de autori români transilvăneni și din România. Sufletul ei de artistă o îndeamnă să-și perfecționeze calitățile de cântăreață de operă inclusiv în străinătate. Ca urmare, în 1909, la numai 34 de ani își încheie etapa de „artistă diletantă”, încercând să devină profesionistă⁵⁵.

Lucia ia drumul vestului european pentru a se perfecționa în arta cantoului clasic. O întâlnim la Paris, unde ia ore cu profesoara Mathilde Marchesi, cu un trecut solistic, apoi profesional, de mare anvergură, în Italia, Anglia, Viena, Köln, Paris. În școala ei de canto s-a format celebra Melba, dar și românii Constantin Stroescu, Elena Teodorini, boemul Victor Eftimiu. Urmează cursurile de două ori pe săptămână, a câte două ore, fiecare oră fiind plătită cu 25 de franci francezi, sumă apreciabilă la acea dată (1909–1910). Următorul popas va fi Londra (1911–1912), considerată centrul muzicii mondiale. Aici concertau ca instrumentiști: George Enescu, Jacques Thibaud, Fritz Kreisler, Pablo Casals și soliștii Melba, Adelina Patti ș.a. Ia ore inclusiv de respirație diafragmală, de la apreciatul profesor Victor Briegel. Plata unei ore: 10 șilingi. Lucia Cosma nu este acaparată numai de munca pe care o desfășura pentru propria sa perfecționare muzicală. Ea observă ce se petrece în jurul ei, în lumea conservatoare engleză, împărțită în bogați și săraci, respectiv, în „cei care muncesc puțin și câștigă mult, cei care muncesc mult și câștigă puțin”⁵⁶. În drumurile sale ca actriță în Transilvania, în străinătate, apoi în Regatul României, a fost permanent însoțită de „fräulein Malvin”. Rochiile de zi și de scenă erau lucrate în celebrele case de modă Winter și Baroba din Viena⁵⁷. Toate aceste cheltuieli, în marea lor majoritate, au fost finanțate de tatăl Partenie Cosma și sora Minerva, în ultimul caz din veniturile acesteia obținute din vânzarea unui album de cusături, țesături și broderii românești foarte apreciat în Transilvania și România. Soțul a contribuit mai puțin, poate plictisit de lungile perioade de absență de la domiciliu a soției, dar și de cheltuielile pe care le presupunea activitatea politică în care era implicat.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 35–40. La 15 februarie 1897, acompaniată la pian de sora sa Minerva, va da primul concert în Timișoara, în sala Hotelului Kronprinz, cântând lieduri și arii din opere italiene.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 46–47, 53, 56, 58, 60.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 63.

După stagiile de perfecționare profesională din Paris și Londra, unde, din păcate, nu reușește să se afirme pe principalele scene concertistice⁵⁸, se reîntoarce acasă. Urmează turnee cu recitaluri de canto în Transilvania, mai ales în România. Va cânta lieduri, arii din opere, muzică populară românească prelucrată de Ion Vidu, Tiberiu Brediceanu, Gheorghe Dima, Sabin Drăgoi. Concertele sale au loc la Sibiu, Brașov, București (debutul la 24 ianuarie 1910), Focșani, Iași, Craiova, Galați, Brăila, Techirghiol, Eforie, Timișoara, Caransebeș – între 1913–1915⁵⁹.

Singurătatea și-a astâmpărat-o, uneori, cu niște prietenii trecătoare, deși căsătorită, în Transilvania și în străinătate, „flirturi” cum le numea ea la anii senectuții. Își amintește de un ofițer de cavalerie din Timișoara, în primii ani de căsătorie, apoi de Dimitrie Popovici-Bayreuth, Victor Eftimiu, Constantin Diaconovici, poate și alții, majoritatea din rândul sensibilor ancorați în sfera muzicii, literaturii, ziaristicii⁶⁰.

Izbucnirea Marelui Război în vara anului 1914, apoi intrarea României în război de partea Antantei, adversarele Austro–Ungariei, Germaniei și Imperiului Otoman, întrerupe brutal activitatea concertistică a Luciei Minodora Cosma. Din primăvara anului 1915 își însoțește părinții și sora Hortensia Cosma–Goga în refugiul de la Călimănești – Vâlcea din România. Relațiile economice și politice pe care tatăl ei, director-executiv al Băncii „Albina”, le avea cu elitele din România, i-au permis să afle că, până la urmă, Regatul român va intra în război de partea Antantei. În această situație, liderii românilor transilvăneni puteau să fie arestați de autoritățile austro-maghiare. Partenie Cosma, la venerabila vârstă de 78 de ani, nu ar fi putut rezista unui regim de deportare într-un lagăr, sau chiar de detenție într-o închisoare. Ca urmare, familia Partenie Cosma hotărăște să se refugieze în vila sa din Călimănești – Vâlcea, pe care și-a construit-o între 1911–1912. Fiica Minerva era căsătorită cu un ofițer austriac, iar fiul Remus trecuse în România, refuzând să răspundă chemării sub arme în armata austro-ungară. În toamna 1916 se va înrola voluntar în Armata Română⁶¹.

După respingerea ofensivei Armatei Române în Transilvania din august-septembrie 1916 și înaintarea trupelor Puterilor Centrale la sud de Carpați, familia Partenie Cosma se refugiază la Iași. Aici se afla și Octavian Goga, alături de alți refugiați ardeleni, încadrat în mișcarea de rezistență națională și lupta pentru realizarea unității politice a întregului spațiu

---

⁵⁸ *Ibidem*. Totuși reușește un concert la Londra, la 27 noiembrie 1912.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 65–69.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Vezi detalii în Mihai D. Drecin, *Un român uitat. Partenie Cosma în ultimii săi ani de viață*, în vol. *Specific românesc și confluente central-europene ...*, p. 157–164; Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth, *op. cit.*, p. 166–187.

geografic românesc. În preajma luptelor decisive din vara anului 1917, când plana pericolul ocupării Moldovei de trupele germano-austro-ungare, Partenie Cosma este sfătuit de ginerele O. Goga, să se refugieze într-un stat din Vestul european, aliat al Regatului României. În 30 iunie 1918, după un lung și periculos periplu prin Rusia–Finlanda–Norvegia–Anglia și Franța, își stabilește un domiciliu temporar la Genova, în Italia⁶². Chiar și în ostenitorul drum al emigrației, Lucia, împreună cu două prietene întâlnite în Norvegia⁶³, organizează un concert de binefacere în capitala Christiana (Oslo – n.n.). Mai apoi, în Italia, la Milano, ia lecții de canto de la profesorul Michele Wigley și frecventează spectacole la Opera Scala⁶⁴, în timp ce sora sa Hortensia lucra într-un spital militar francez din Milano pentru a putea să întrețină familia⁶⁵.

Încheierea Marelui Război și făurirea României Întregite permite familiei Partenie Cosma să revină la Sibiu pe 1 octombrie 1919⁶⁶. Evenimentele se derulează foarte rapid într-o țară care se străduia să se organizeze și așeze economic, administrativ, juridic și politic prin aducerea la numitor comun a patru mari provincii: Basarabia, Bucovina, Transilvania și Regatul României. Procesul politic prinde în mijlocul lui și familia Partenie Cosma, de la capul familiei până la ginerii acestuia – cu toții implicați în politică. Partenie Cosma, deși deja pensionat la cerere, încă din 1915, de către Banca „Albina”, este ales de beiușenii lui senator în primul Parlament al României Întregite. Octavian Goga, soțul Hortensiei, devine membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei, apoi ministru în guvernele Alexandru Vaida-Voevod și Alexandru Averescu⁶⁷. După ce Dr. Aurel

⁶² Vezi detalii în Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth, *op. cit.*, p. 169; Lucia Cosma, *op. cit.*, p. 17. Având în vedere că parte din corespondența H. Goga – O. Goga, păstrată în Secția Manuscrise a Academiei Române, Fond *Octavian Goga*, nu este datată, stabilirea exactă a traseului familiei P. Cosma în emigrație prin Rusia-Finlanda-Norvegia-Scoția-Londra-Paris-Milano până la Genova, a fost făcut cu aproximație. Acceptăm data de stabilire la Genova (30 iunie 1918), pe baza amintirilor Luciei Cosma (Beiuș, 1937).

⁶³ Este vorba de româncă Nana Livezeanu și norvegiana Kaja Eide. Cf. Ion Itu, *op. cit.*, p. 84–85.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 85.

⁶⁵ Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth, *op. cit.*, p. 169. Apud Biblioteca Academiei Române, București, Fond *Octavian Goga – manuscrise*, S11(69)/CDLXXXVIII. Scrisoarea Hortensiei, Paris, 4 martie 1918, către Octavian aflat, încă, în Moldova la Iași.

⁶⁶ Ion Itu, *op. cit.*, p. 85. Alte surse dau data de 10 octombrie 1919 (Lucia Cosma, *op. cit.*, p. 18).

⁶⁷ Între 1–16 decembrie 1919, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în guvernul Alexandru Vaida-Voevod; ministru de Stat (18 martie-13 iunie 1920) și ministru al Cultelor și Artelor (13 iunie 1920-17 decembrie 1921) în guvernul Alexandru Averescu.

Cosma, soțul Luciei, în vara anului 1919 devine primul prefect român al județului Timiș, intrând în Partidul Național Liberal, va deveni ministru în guvernul Ion I.C. Brătianu⁶⁸.

Se părea că aceste succese politice sunt o recunoaștere a luptei familiei lărgite Partenie Cosma pentru sprijinirea și afirmarea mișcării naționale a românilor din Transilvania până la 1918 și împlinirea dezideratului unității tuturor românilor într-un singur stat. Din păcate ele vor fi urmate la scurtă vreme de deziluzii și încercări familiale. Mai întâi, Partenie Cosma pierde, în 1922, alegerile pentru un loc de membru în Consiliul de administrație al Băncii „Albina”. Era o poziție mai mult onorifică, care nu-i aducea venituri bănești. Lovitura a fost cu atât mai dureroasă cu cât cei care l-au respins, aparținând „noii generații”, s-au ridicat sub mâna sa, chiar cu sprijinul său, în anii directoratului său (1886–1915). Bătrânul director pensionar a avut o replică excepțională când a aflat rezultatul votului. Le-a spus membrilor familiei: „Românii s-au unit pentru vecie, voi ați rămas în viață, celelalte nu contează”⁶⁹. Totuși, șocul și-a spus cuvântul. La 22 septembrie 1923, în vila de la Călimănești, va suferi o comoție cerebrală, decedând la 86 de ani. I se vor face funeralii naționale, fiind înmormântat la Sibiu. O ocazie bine venită pentru noua conducere a Băncii „Albina”, care și-a eliminat fostul mentor, de a-și „pune cenușe în cap” și a-i scoate în evidență meritele excepționale avute în conducerea și dezvoltarea instituției timp de trei decenii⁷⁰. Pe de altă parte, intrând în vâltoarea vieții politice a României Întregite, mult mai dură decât cea din Austro-Ungaria, temperamentul Octavian Goga divorțează de Hortensia în 1920. Nu mai avea nevoie de sprijinul moral și material al socrului Partenie Cosma. Era pe „picioarele lui” ! Își va găsi o pereche pe măsură. Veturia Triteanu, divorțată și ea, cu pretenții de solistă de operă, dornică să fie tot timpul în prim planul opiniei publice. Era exact opusul Hortensiei: o femeie așezată, discretă, familistă convinsă, o blondă frumoasă.

Lucia Cosma revine la Timișoara. Se implică în acțiuni de caritate și activități ce vizau revigorarea și dezvoltarea vieții culturale în orașul fanion al celei mai bogate regiuni a României Întregite – Banatul. Organizează

Cf. Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României (1859-1995)*, București, Edit. Machiavelli, 1995, p. 82–87.

⁶⁸ Între 24 ianuarie 1922-30 octombrie 1923 ministru al Lucrărilor Publice. Cf. Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 88–89.

⁶⁹ Cf. Mihai Drecin, *Un român uitat. Partenie Cosma...*, p. 163–164.

⁷⁰ Lucia Cosma, *op. cit.*, p. 19. Cf. „Revista Economică”, Cluj, nr. 38, 27 septembrie 1923; nr. 39, 3 octombrie 1923; „Patria”, Cluj, an V, nr. 214, 4 octombrie 1923, p. 1–2 (articol semnat de Ion I. Lapedatu).

sprijinirea orfanilor de război, pentru care face spectacole ale căror câștiguri le dirijează pentru cazarea, hrana și îmbrăcămintea acestora. Pregătește turneele unor trupe de artiști de teatru, dar și soliști și instrumentiști (exemplu: George Enescu) care se vor „produce” în Timișoara și în alte orașe bănățene. Ea însăși cânta în *Rigoletto* pe scena Operei și Teatrului timișorean⁷¹. Pe de altă parte, își însoțește soțul la Alba Iulia, în 1922, cu ocazia festivităților, organizate de Partidul Național Liberal, de încoronare a regelui Ferdinand și reginei Maria ca suverani ai României Mari⁷². Dr. Aurel Cosma ajungând ministru în guvernul liberal condus de Ion I.C. Brătianu, Lucia se mută la București. Rămâne aici și după ce soțul demisionează din guvern în toamna lui 1923.

Până în toamna anului 1940, împreună cu sora sa Hortensia, vor locui în București, în două locații: în vila din cartierul Floreasca, apoi pe strada Spiru Haret⁷³. Cu atât mai mult cu cât soțul va deceda în 1931.

Chiar dacă își încheie „viața artistică activă”, Lucia Cosma consideră că trecerea bruscă la „odihnă poate fi fatală și să producă chiar senilitate subită”⁷⁴. La propunerea istoricului Alexandru Lapedatu, originar din Ardeal, ministru al Cultelor și Artelor în guverne liberale⁷⁵, prieten cu Partenie Cosma, acceptă în 1922, să devină profesoară la Catedra de canto a Conservatorului din București. Aici își va desfășura activitatea de căutare și șlefuire de noi talente în ale bellcanto-ului, timp de 16 ani (1922–1938). În 1938 va fi pensionată surprinzător, pentru limită de vârstă. Nu înainte de a i se acorda titlul de „profesoară onorifică”, considerat ca fiind „o slabă consolare”⁷⁶. Este încă în București când, în ianuarie 1940, are loc debutul Stellei Roman, cea mai îndrăgită elevă, rudă prin alianță, la „Scala” din Milano⁷⁷.

Revenită la Sibiu, cele trei surori se reîntâlnesc, alături de mama și fratele Remus, în casa părintească de pe strada Carmen Sylva⁷⁸. O vilă

---

⁷¹ Ion Itu, *op. cit.*, p. 90–91.

⁷² Vezi detalii despre festivități în: Mihai D. Drecin, *Ecoul Sărbătorilor Încoronării din 1922 în presa românească din Oradea și Bihor*, „Analele Universității din Oradea, Fascicola: Istorie–Arheologie”, Tom XXXII, 2024, (sub tipar).

⁷³ Ion Itu, *op. cit.*, p. 114.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 129.

⁷⁵ Guvernele: Barbu Știrbei (4 iunie/20 iunie 1927), Ion I.C. Brătianu (21 iunie–24 noiembrie 1927), Vintilă I.C. Brătianu (24 noiembrie 1927–9 noiembrie 1928). Cf. Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 92–94.

⁷⁶ Ion Itu, *op. cit.*, p. 99, 103, 107.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 112.

⁷⁸ Astăzi Bulevardul Victoriei, nr. 25.

superbă construită de tatăl lor în 1895, printr-un credit luat de la Banca „Albina” și plătit pe parcursul a aproape două decenii⁷⁹.

Rămâne activă în sfera activităților culturale, atât în perioada celui de Al Doilea Război Mondial, cât și în anii regimului comunist. La Sibiu deschide o Școală particulară de canto. Se înscrie în Corul german și Corul sălișteanului Petru Gherman – unde și activează ca și coristă. Este mai apropiată de Petru Gherman, care se străduia să reînvie tradiția muzicală interbelică a lui George Dima. Pe de altă parte, scrie în revista sibiană „Transilvania”, condusă de Ion Breazu, un articol aniversar la 60 de ani de la nașterea lui George Enescu. La Centenarul nașterii lui Ciprian Porumbescu (1954) scrie mai multe articole dedicate profesorului și compozitorului bucovinean, autorul primei operete românești. Se va dovedi și un bun manager, organizând la Sibiu turneul Operei Române din București. Era o echipă excepțională, cu soliștii: Niculescu–Basu, Emil Marinescu, Petre Ștefănescu–Goangă și dirijorii: Ionel Perlea, Alfred Alessandrescu, Egizio Massini⁸⁰. Directorul instituției era mai vechiul cunoscut Tiberiu Brediceanu⁸¹, între 1903–1935 fost funcționar al Băncii „Albina” la Centrala din Sibiu și Filiala din Brașov⁸².

În anii '50 ai secolului trecut, în plină perioadă stalinistă, Lucia Cosma va ști să se „orienteze” politic, adaptându-se noilor vremuri, fără a fi membră a partidului comunist. Va avea norocul să-l cunoască pe ardeleanul Dr. Petru Groza, atunci prim-ministrul României, înainte de 1918 principal acționar al Băncii „Dacia” din Deva, care a fost în bune relații cu Partenie Cosma, chiar dacă aparțineau unor generații diferite ca vârstă.

Lucia Cosma participă, la începutul anilor '50 ai secolului trecut, la înființarea Conservatorului popular din Sibiu, conducând Catedra de canto. Refuză însă să preia conducerea Conservatorului. Colaborează, în plan cultural-artistic cu filiala locală a ARLUS (Asociația Română pentru

---

⁷⁹ Declarată monument istoric în anul 2007, mai recent s-a propus Primăriei Sibiu ca să fie transformată într-un Muzeu al Istoriei Băncilor din Transilvania. Cf. Mihai D. Drecin, *Pentru un Muzeu al băncilor din Transilvania epocii moderne la Sibiu*, „Revista Română de Istorie Economică/Romanian Journal of Economic History, Cluj-Napoca, Tom I, 2022, p. 195–199, Editată de Presa Universitară Clujeană, sub egida Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca și Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu. Pentru moment, Primăria Sibiu, prin doamna primar Astrid Cora Fodor, aprobă ideea, amânând o decizie din lipsă de fonduri. Vezi adresa nr. 9552/10.02.2023 – adresată Sibiu, 9 februarie 2023. În Arhiva personală Mihai D. Drecin.

⁸⁰ Până în 1947 a fost dirijorul Orchestrei Casei Regale a României.

⁸¹ Ion Itu, *op. cit.*, p. 125–127.

⁸² Mihai Drecin, *Compozitorul Tiberiu Brediceanu – funcționar de bancă (1903–1935)*, „Crisia”, Oradea, Supliment, 2023 (sub tipar). La Sibiu – secretar al Centralei, la Brașov (1913-1935) – director al Filialei.

Legături cu Uniunea Sovietică), unde este responsabilă Departamentul Cultural. Susține un ciclu de 33 de conferințe despre istoria muzicii universale și românești, printre care și cea dedicată lui „A.S. Pușkin și compozitorii”. Traduce din limba rusă romanul lui Valentin Kataev – *O pânză în depărtare*, împreună cu un oarecare Vladimir Soloduhin. La aproape 80 de ani, primul-ministru Dr. Petru Groza se deplasează personal la Sibiu și îi acordă, în 1956, „Ordinul Muncii clasa I”. La acea vreme doar renumita actriță Lucia Sturza-Bulandra va mai fi onorată cu acest ordin cultural. În 1957 se va retrage definitiv din munca cotidiană, rămânând totuși o colaboratoare a Școlii populare de artă din Sibiu⁸³.

În iunie 1972 Lucia Cosma va deceda, fiind înmormântată în cavoul familiei, lângă sicriul tatălui său, așa cum ceruse în testament⁸⁴. A fost cea mai longevivă din întreaga familie, cu cea mai fabuloasă viață artistică și personală, specifică lumii slujitorilor artelor în general.

Minerva Cosma (n. 1878 Sibiu – d. 31 ianuarie 1957 Sibiu)⁸⁵, crescută în aceeași ambianță familială ca și ceilalți frați, în școlile de fete române din Sibiu, sentimentul național și patriotic s-a manifestat în activitățile în care s-a implicat ca elevă și tânără înainte de căsătorie, alături de mama și surorile sale.

A fost primul copil al familiei, născut la Sibiu, părinții mutându-se în orașul de pe Cibin, în 1876, la chemarea unchiului lor Miron Romanul, ales Mitropolit al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania.

Spre deosebire de sora mai mare, Lucia, temperamentală, individualistă, frumoasă, veritabilă fire de artist, Minerva „era o fire plăpândă, gânditoare, liniștită, cuminte, nu era superficială și nu se pripea niciodată, dovedea o îndemânare pedantă la desen, la scris, la lucrul de mână, își ajuta mama la prăjituri, excelând prin firea ei totdeauna ordonată și curată”⁸⁶. A studiat pianul cu George Dima și Victor von Holdenberg, fiind

⁸³ Ion Itu, *op. cit.*, p. 131–132, 136.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 140–141. Sursele edite dau date incomplete privind ziua și luna decesului, mai puțin anul. Este vorba de 11 iunie, 14 iunie, 14 decembrie. De altfel, aceleași greutăți am întâmpinat în stabilirea zilelor și lunilor de naștere și deces ale celorlalți frați: Minerva, Hortensia, Romulus și Remus. Nici datele din arhiva Administrației Cimitirului din Dumbrava Sibiului nu ne-au putut fi de folos. Intrarea în cavoul familiei P. Cosma ne-a fost imposibilă.

⁸⁵ Dacă Elena Macavei dă 1878 anul nașterii, nu cunoaște anul decesului. Pe acesta, cu ziua și luna exacte, ni-l oferă cercetătorii. Eugenia Crișan, Vasile Crișan, *Școala populară de arte și meserii „Ilie Micu” – Sibiu*, Sibiu Edit. Honterus, 2011, p. 73.

⁸⁶ Ion Itu, *op. cit.*, p. 18. Este caracterizarea pe care i-o face sora ei, Lucia.

apreciată pentru concertele sale susținute în fața elitei românești și săsești a Sibiului⁸⁷.

A avut, mai ales, înclinații spre pictură și arta populară românească⁸⁸. Se va implica, alături de întreaga familie, în pregătirea și inaugurarea Muzeului Asociațiunii (Astra) de la Sibiu (1905), în mod special de Secțiunea de Artă a Muzeului. Cu acest prilej a tipărit un *Album de broderii și țesături românești* răspândit în toate bibliotecile „Astrei” din Transilvania. Albumul va fi recomandat de Iosif Șterca-Șuluțiu – președinte și Ioan I. Lapedatu – secretar al „Astrei”. Un exemplar a fost înmănat Reginei Elisabeta a României, în 1906, cu ocazia Serbărilor Naționale de la București. Peste ani, în 1925, va tipări o nouă ediție, prefațată de Vasile Goldiș – președinte al „Astrei” și Ioan Lupaș – membru în Comitetul Central al „Astrei”⁸⁹.

Fire altruistă, nu o dată a sprijinit-o bănește pe sora sa Lucia, în periplusurile ei prin Europa și achitarea costurilor cursurilor de perfecționare susținute cu profesori celebri de canto din Franța, Anglia sau Austria.

În pofida opoziției familiei, se căsătorește cu ofițerul austriac Felix Schaffer, ajuns colonel, apreciat pentru calitățile sale morale și de militar. Vor locui în Davos-ul austriac⁹⁰. Se vor reîntoarce la Sibiu în 1940, la scurtă vreme după ocuparea Austriei de Hitler. Deși ostracizați de familie, Minerva și Felix au întemeiat singura căsnicie durabilă dintre copiii familiei Partenie Cosma, bazată pe dragoste și respect⁹¹. Felix moare înaintea soției sale, fiind incinerat⁹². Credincioasa soție îi va păstra cenușa într-un bol, lăsând cu „limbă de moarte” ca acesta să fie pus în sicriul ei – ambii fiind depuși în Cavoul familiei din Cimitirul din Dumbrava Sibiului⁹³.

---

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ Eugenia Crișan, Vasile Crișan, *op. cit.*, p. 73.

⁸⁹ Minerva Cosma-Schaffer, *Album de broderii și țesături românești*, Sibiu, Edit. Institutului artistic Iosif Drotleff, 1925. Ambele ediții, pe lângă text explicativ, cuprind între 18–20 planșe alb-negru și color cu broderii și țesături din mai multe zone etnografice românești. Vezi și Elena Macavei, *op. cit.*, p. 101–102.

⁹⁰ Aici se întâlnesc și leagă o trainică prietenie cu marele mecenat și patriot român, luptător pentru afirmarea culturală și unitatea românilor, basarabeanul Vasile Stroescu. Vezi: Ion Itu, *op. cit.*, p. 55.

⁹¹ *Ibidem*, p. 41, 124. Lucia Cosma declara în romanul-interviu al vieții sale, scris de Ion Itu: „Împotriva lumii (în sensul opiniei publice elitiste românești a vremii – n.n.) și voinței părintești, Felix Schaffer și Minerva Cosma au întemeiat singura căsnicie durabilă în familia aceasta (Partenie Cosma – n.n.), scriind împreună un roman de dragoste unic”.

⁹² Nu am putut depista documentar moartea col. Schaffer.

⁹³ Ion Itu, *op. cit.*, p. 131.

Hortensia Cosma (n. 1880 Sibiu – d. martie 1965 Sibiu)⁹⁴ urmează, ca și surorile sale, traseul clasic al școlarizării și încadrării în societatea elitistă a vremii. Alături de mama și de surorile sale, o găsim antrenată în activitatea „Astrei”, participând la pregătirea și servirea mesei elevilor români acceptați la „Masa Ștudenților”, înființată de Partenie Cosma în 1895 și susținută pecuniar de Banca „Albina”. Toate erau îmbrăcate în costum național când serveau la masă pe bursierii Băncii „Albina”. Printre acești tineri se înscrie și Octavian Goga, elev eminent la Liceul Maghiar de Stat din Sibiu⁹⁵. Este prima întâlnire dintre Hortensia și Octavian.

Peste ani, prietenia adolescentină din anii 1895–1899⁹⁶ se transformă în dragoste. Cu atât mai mult cu cât Octavian Goga devine un nume în sfera culturii și politicii naționale la începutul anilor 1900.

În luna iunie a anului 1906, cu ocazia Serbărilor pannaționale de la București, prilejuite de deschiderea Expoziției naționale ce marca 40 de ani de la urcarea pe tronul României a domnitorului, din 1881 Regele României și 1800 de ani de la instaurarea stăpânirii romane în Dacia, are loc căsătoria civilă a Hortensiei Cosma și Octavian Goga. Participă familiile Cosma și Goga, personalități ale românilor transilvăneni refugiați în Regat din fața abuzurilor autorităților maghiare, oameni politici și de cultură români din Țara liberă. Tânărul Goga era de facto liderul noii generații de oameni politici români din Transilvania, generația neoactivistă. Era un moment istoric pentru încheierea noii familii. La 14 octombrie 1906 are loc căsătoria religioasă în noua Catedrală Ortodoxă din Sibiu, construită între 1902–1906 de Mitropolitul Ioan Mețianu, socrul mic, Partenie Cosma, fiind unul dintre cei 26 de membrii ai Consistoriului arhidiecezan din timpul zidirii Catedralei⁹⁷. Nașii au fost soții Alexandru și Alexandrina Vlahuță, iar preot,

⁹⁴ Elena Macavei, *op. cit.*, p. 99, dă următoarele date: n. 1881 Sibiu – d. 1965 București. Dna Georgeta Cosma din Sibiu, apropiată a Luciei Cosma, pe care o îngrijește până la moarte, dă următoarele date: n. 1881 Sibiu – d. 1967 Sibiu. După cercetătorii Eugenia și Vasile Crișan copiii născuți la Sibiu vin pe lume tot la doi ani (Minerva – 1878, Hortensia – 1880, gemenii Romulus și Remus – 1882). Lucia Cosma precizează că sora sa Hortensia a decedat la Sibiu, la Spitalul de boli nervoase, fără a preciza când. Vezi: Ion Itu, *op. cit.*, p. 138.

⁹⁵ Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională ...*, p. 168.

⁹⁶ Persecutat de profesorul maghiar Tómpa Arpad care le preda Istoria, în maniera de disprețuire a trecutului românilor, O. Goga, împreună cu un grup de colegi, părăsește liceul sibian, înscriindu-se la Liceul românesc din Scheii Brașovului, cunoscut pentru cultivarea sentimentelor naționale. Vezi toată istoria cazului în: Onisifor Ghibu, *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1974, p. 74–75.

⁹⁷ Consistoriul era format din: Senatul bisericesc (9 persoane, toți preoți), Senatul școlar (5 laici) și Senatul episcopesc (5 laici). Partenie Cosma, în calitate de director-executiv al

călugărul Elie Cristea, viitor episcop al Caransebeșului (1910–1919), apoi primul Patriarh al României Mari⁹⁸.

Intrând în familia Partenie Cosma, socrul mic i-a asigurat ginerelui condiții materiale de viață deosebite. Din scrisorile Hortensiei rezultă atenția cu care Partenie Cosma s-a îngrijit să doteze căminul proaspeților însurăței cu mobilă, covoare, perdele, servicii de masă etc. de cea mai bună calitate, ca și vila familială din Călimănești, construită între 1911–1912, unele cumpărate în magazinele de lux din Arad, Budapesta și Viena⁹⁹. Voiajul de nuntă, apoi alte excursii în străinătate, în 1910 până în Scoția¹⁰⁰, au fost bine subvenționate de directorul Băncii „Albina”. Angajarea lui O. Goga în politica militantă a „noului activism”, refugiile la București pentru a scăpa de hărțuirile poliției maghiare¹⁰¹ necesitau fonduri bănești considerabile. Socrul încearcă să-și impună ginerele în Direcțiunea Băncii „Albina”, ai cărei membri beneficiau de sume apreciabile pentru prezența la ședințele periodice ale organului central de conducere al Băncii¹⁰².

Se pare că mai mult Hortensia și-a iubit soțul, până la venerare, tânjind după o viață liniștită de familie, alături de soț și înconjurată de copii. Temperamentele erau, totuși, diferite. În scrisorile pe care le trimite soțului, pe lângă apelativul „Tavi”, unele sunt adresate „Cucuruz”¹⁰³, expresie care

---

Băncii „Albina”, făcea parte din Senatul episcopesc. Vezi placa comemorativă fixată în pridvorul Catedralei.

⁹⁸ *Octavian Goga în corespondență. Documente literare*, vol. II, ed. îngrijită de Mihai Bordeianu și Ștefan Lemny, București, Edit. Minerva, 1983, p. 41–42 [infra: *Octavian Goga în corespondență ...*].

⁹⁹ *Ibidem*, p. 55, 480, 495–496 (februarie 1907, scrisoarea Hortensiei către Lucia Cosma). Este vorba de scaune Thonet, cumpărate la Pesta și mobilă Lengyel din Arad și Budapesta.

¹⁰⁰ Mihai D. Drecin, *Antecedente ale apropierii lui Octavian Goga de masonerie. Studiu de caz: Corespondența dintre soții Goga din anii exilului italo-francez (toamna 1918–toamna 1919)*, „Gnosis”, Sibiu, an V, nr. 5, 2019, p. 15.

¹⁰¹ Academia Română, Fond *Octavian Goga – manuscrise*, Scrisoarea S77(2)/CDLXXXVII a lui Aurel Esca către O. Goga, Sibiu, 2 octombrie 1913: „Te-ai condamnat la un exil (la București – n.n.) tocmai într-o vreme când s-au petrecut lucruri mari cu noi aici acasă. S-a schimbat lumea, s-a modificat felul de judecată, o renaștere sufletească a avut loc ...”

¹⁰² *Octavian Goga în corespondență ...*, vol. II, p. 14–15. Două scrisori ale lui Goga către soția Hortensia, datate martie 1912, în care poetul, arestat politic la închisoarea din Seghedin din 20 februarie 1912, scrie despre posibila sa alegere în conducerea Băncii „Albina”, ceea ce le-ar permite să-și achite datoriile bănești făcute la terți. Ar ocupa locul lui Liviu Lemeny, recent decedat. Cf. *Ibidem*, p. 52, scrisoarea Hortensiei din februarie 1912, Sibiu, către O. Goga, aflat în închisoare.

¹⁰³ *Ibidem*, vol. III, 1983, p. 59–60 și passim.

ne duce cu gândul mai mult la potențele sexuale ale acestuia decât la o conduită bazată pe dragoste și atenție față de propria soție.

Protejarea familiei a apăsătoru greu pe umerii Hortensiei între primăvara anului 1915 – toamna 1919. Împreună cu părinții și sora Lucia trăiesc într-un lung refugiu politic în România, la Călimănești și Iași, Rusia, Finlanda, Norvegia, Marea Britanie, Franța, Italia¹⁰⁴. Așezându-și părinții la Genova, se va angaja infirmieră la un spital militar francez din Milano, îngrijind răniții, indiferent de etnia lor, aduși de pe frontul italo-austro-ungar din nordul Italiei. De fapt, continua o muncă de binefacere așa cum făcuse și în spitalele din București și Iași între august 1916 – ianuarie 1917.

În refugiul italian, Hortensia va întreține o intensă corespondență cu Octavian Goga care ajunge la Paris și se integrează în cercul liderilor români care luptau în plan diplomatic în mediile delegațiilor marilor puteri prezente la Conferința de Pace, pentru a se recunoaște drepturile românilor la unitate națională, pe baza tratatelor secrete semnate în 1916 cu statele Antantei. În scrisorile trimise la Paris, Hortensia face o radiografie exactă a atmosferei din cercurile politice italiene, cu simpatii foarte controversate pentru o țară membră a Antantei. Pe lângă simpatie față de România „soră latină” și aliată, se manifestau poziții pro ungare și pro sârbești în privința viitorului Transilvaniei de Vest și Banatului. Familia Cosma se implică în organizarea unor activități culturale ce vizau mai buna cunoaștere a istoriei României, inclusiv a sacrificiilor Armatei Române pe frontul aliat din Moldova. Soldații români răniți sau prizonieri proveniți din armata austro-ungară sunt avuți în vedere în mod deosebit, într-o solidaritate panromânească. Îngrijirea răniților români în spitalele militare italiene și încurajarea prizonierilor români în acțiunile de organizare a „Legiunii române” care urma să se alăture unităților militare eliberatoare ale Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei – au stat în atenția Hortensiei și Luciei. Mai mult, cu un simț politic remarcabil, Hortensia îi sugerează soțului aflat la Paris cum ar trebui să se comporte delegația română în hățișul de interese al marilor puteri învingătoare dar și a celor învinse, mai ales în problema Crișanei și Banatului¹⁰⁵.

Viața tumultuoasă a lui Octavian Goga, om politic urmărit de poliția maghiară, în procesat de mai multe ori și închis în temnița de la Seghedin

---

¹⁰⁴ Mihai D. Drecin, *Russian Images and Impression in the Correspondence between the Refugee Hortensia Cosma-Goga and Octavian Goga (January–April 1917)*, în vol. *World War I. The Other Face of the War*, Edited by Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Harold Heppner, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 2016, p. 143–150.

¹⁰⁵ Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth, *op. cit.*, p. 169–186.

din cauza activității sale considerată anti-maghiară, perioadele de refugiu la București, activitatea ziaristică în Iașul unde Casa Regală, Guvernul și Parlamentul în refugiu mențineau un nucleu de stat român și luptau pentru unitatea națională, activitatea diplomatică din Parisul unde se desfășura Conferința de Pace – nu a favorizat încheierea unui cămin familial. În plus, tratamentele anuale pentru fertilitate ale Hortensiei la Techirghiol nu dau rezultate¹⁰⁶. Dispare și șansa ca un copil să strângă legăturile familiale.

După făurirea României Întregite, două evenimente au săpat la fundamentul căsniciei Hortensiei cu Octavian. Este vorba, în primul rând, de implicarea poetului în viața politică la vârful țării, ca ministru și lider de partid¹⁰⁷, apoi blocarea „discretă” a revenirii lui Partenie Cosma într-o funcție, fie ea doar onorifică, în conducerea Băncii „Albina” din Sibiu¹⁰⁸.

Prins în lumea politică tumultuoasă a Bucureștiului, tot mai rar revenind în Sibiu, O. Goga o reîntâlnește pe Veturia Triteanu, sibiancă și ea, înainte de 1914 în anturajul mai larg al familiei Partenie Cosma. Artistă, cântăreață de operă, una dintre „privighetorile Ardealului” din anii epocii austro-ungare, cu dese spectacole și în Regatul României, făcuse apel la refugiatul O. Goga ca să-i facă „intrare” la Familia Regală și în societatea înaltă de la București¹⁰⁹. De astă dată avea un alt statut social, fiind divorțată. Cei doi se

---

¹⁰⁶ *Octavian Goga în corespondență...*, vol. III, 1983, p. 46. Scrisoare expedită din Techirghiol, iulie 1911. Hortensia scria, printre altele: „Mi-a spus doctorul că iar trebuie să fac atâtea băi ca-n anul trecut. Când să le fac, eu, dragule? Dacă nu vi și tu, eu fug. Numai pentru tine mă grijeșc și doftoresc atîta și dacă nu te știu pe tine liniștit, nu pot nici eu să-mi văd se sănătate”.

¹⁰⁷ Membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei din mai 1919, pentru ca din 4 iulie 1919 să ocupe funcția de șef al Resortului (Ministerului) de Propagandă. Cf. Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1985, p. 55–56; Lucan Marțian, *Octavian Goga – omul politic*, Oradea, Edit. Universității din Oradea, 2010, p. 213. Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice (5–16 decembrie 1919) în guvernul Alexandru Vaida Voevod (1 decembrie 1919–12 martie 1920). Părăsind PNR din Transilvania în favoarea Partidului Poporului, înființat și condus de gen. Alexandru Averescu, va ocupa funcția de ministru al Cultelor și Artelor (13 iunie 1920–16 decembrie 1921) și ministru de Interne (30 martie 1926–3 iulie 1927) în cele două guverne conduse de gen. Averescu (13 martie 1920–16 decembrie 1921; 30 martie 1926–3 iulie 1927). Cf. Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 85–87, 90–92; Lucan Marțian, *op. cit.*, p. 215, 217, 231.

¹⁰⁸ Mihai D. Drecin, *Un român uitat. Partenie Cosma ...*, p. 157–164.

¹⁰⁹ *Octavian Goga în corespondență ...* vol. II, p. 62–63. Scrisoarea Hortensiei către Octavian Goga, decembrie 1913, aflat la București în pregătirea premierei piesei sale „Domnul notar”. Aici, Hortensia, adresându-i-se cu „Dragă Cucuruz”, face trimitere la Veturia Triteanu și ea la București, când spune: „Sper că prezența primadonei (V.T. – n.n.) n-are să te împiedece să mergi la Regina (Elisabeta a României – n.n.). Măcar că

apropie unul de celălalt prin firile lor temperamentale, ambii fiind acaparați de scena politică și lumea mondenă, un teatru în care jucau zilnic. De aici până la divorțul lui Tavi Goga de Hortensia în 1920 și căsătoria cu Veturia nu a fost decât un pas.

Resemnată, Hortensia a suferit cu stoicism divorțul. Calitățile ei prin care înțelegea să-și apere căsnicia deveniseră demodate. Fidelitatea și echilibrul familial, specifice vremurilor de dinainte de 1914, au fost înlocuite de tumultul postbelic, de dorința individului, scăpat de pericolele războiului, de a-și trăi viața din plin.

Sentimentele sale pentru prima, singura și marea ei dragoste – Tavi Goga, au rămas intacte. Așa explicăm gestul făcut la decesul surprinzător al acestuia, în 1938. Cu ocazia funerariilor naționale pentru fostul prim-ministru Octavian Goga, depus în foaierea Atheneului Român din București, pe pieptul acestuia, drapat cu tricolorul național, Hortensia a depus un buchet de 14 trandafiri albi pe a cărui panglică era brodat un singur cuvânt: „Tavi”. Câte un trandafir pentru fiecare an de căsătorie. Se pare că era replica iubitei la scuzele pe care O. Goga le-ar fi murmurat în clipele de agonie dinaintea morții pentru „Mireasa mea albă, albă cu chipul bălai”¹¹⁰.

Va deceda în 1965 la Sibiu, fiind înhumată în Cavoul familiei.

Gemenii Romulus și Remus (n. 1882), botezați cu prenume latine, în buna tradiție a intelectualității ardelenene dinainte de 1914, pentru a nu li se maghiariza prenumele, au o soartă aparte. Romulus (Romi) va deceda în mai 1891 după o fulgerătoare meningită¹¹¹. Remus urmează studii de inginerie la Berlin, după care se întoarce la Sibiu. În 1914, la izbucnirea Marelui Război, renunță la cetățenia maghiară și scrie forurilor militare că nu se va înrola în armata austro-ungară. Trece în România, va intra voluntar în Armata Română și va participa la campaniile acesteia din 1916–1918¹¹². În România Întregită va fi deputat în Parlament. Rămâne necăsătorit. Cariera profesională o încheie ca angajat al Filarmonicii de Stat din Sibiu, în anii „democrației populare”. Moare la Sibiu, în 22 iulie 1958, găsindu-și odihna veșnică în Mausoleul familiei din Dumbrava Sibiului.

---

trece de verișoara ta, n-ai nici o răspundere și, sper, nici o considerație. E destul de îndrăzneță să se lege în tot locul de tine. La Palat găsește ea drumul și singură. L-a umblat doar destul”.

¹¹⁰ Ion Itu, *op. cit.*, p. 113. Scena este povestită de Lucia, sora sa, care a însoțit-o la tristul eveniment.

¹¹¹ Lucia Cosma, *op. cit.*, p. 10. O sursă de istorie orală vorbește de pneumonie. Cf. Georgeta Cosma, apropiată de Lucia Cosma, Sibiu, 17 octombrie 2017.

¹¹² Lucia Cosma, *op. cit.*, p. 13–14.

*

Din păcate copiii Mariei și ai lui Partenie Cosma, căsătoriți (fetele) și necăsătorit (Remus) nu au urmași. Arborele genealogic se întrerupe brusc. Casele familiei din Sibiu și Căciulata/Călimănești sunt disputate astăzi de persoane care se pretind nepoți colaterali. O persoană, astăzi în vârstă, care a îngrijit-o pe Lucia Cosma la bătrânețe, o emigrantă în Germania care a intrat în posesia unor acte de proprietate ale familiei Partenie Cosma pe care vrea să le valorifice în instanță. Totul pe fondul unor afaceriști sibieni care vizează vila din Sibiu, respectiv, a unei instituții a statului român care folosește vila din Căciulata-Călimănești. Rămâne valabil versul patriotului român basarabean Grigore Vieru potrivit căruia „Casa părintească nu se vinde”.